

VIER BOECKEN,
Van de
Verscheyden Bedeelinge Der
VERBONDEN GODTS
MET DE
MENSCHEN,

In het Latijn Beschreven door

HERMANNUS WITS,

In zijn Leven Hoogleeraar der H. Godtgeleerd-
heid in de Hooge Schoole te LEIDEN.

In het Nederduytsch overgeset

DOOR

MARTINUS van HARLINGEN,

In zyn leven Predikant te HOORN.

Vierde Druck, met de laatste Latijnsche vergeleken, Vermeedert
en Van zeer veele drukfouten gesuiverd.

TAMSTERDAM,

By ANTONI SCHOONENBURG, 1736.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1907

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

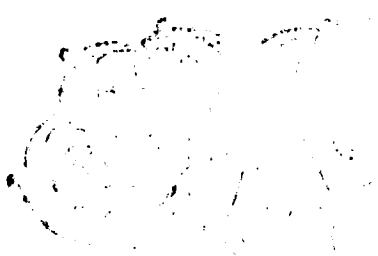
THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1907

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

V R E D E R A E T

*Aan de seer Eerwaardige, Vermaarde,
Wijdberoemde Professooren der Hey-
lige Godtgeleertheydt, in de Hooge
Schoolen van het Vereenighde Neder-
landt, en Herderen der Gereformeerde
Gemeeynten, Getrouwwe Voorstanders van
het Geloove dat eenmaat den Heyligen
overgelevert is.*

W Y beleven nu die tijden, in welke onder den last der Boecken de Werelt bykans beswijkt, seeckerlick de Gemeeynte sucht: die het nimmer beter gehadt heeft, dan toense te vreden zynde met haar heylige eenvoudighyeyt van te geloven en te lieven, aen de mondt des Heeren alleen hing, en de suyvere Waerheyt enckelick uit die schriften schepte, welke David wyzer hebben gemaakt als alle zijne Leeraeren, en den Mensch Gods volmaectt konnen maecken, tot alle goet werck volmaecttelick toegerust. Maer oock die tijden belevn wy nu, in wel-

V R E D E R A E T.

ke het seer swaerdoenlick is met schrijven te behagen. Want overal komt sig ter goeder Lieden Oogen opdringen of soo grooten overvloedt der waerer geleertheydt, of ydele waen van wetenschap, en soo hartneckigen vasthoudinge van eenmael aengegrepenen *onderstellingen* of onbewesene leergronden, soo scherpen drift tot partij-schappen, soo afgunstigen oordeel over den arbejdt van anderen, dat die gene, die met zyn schriften, of aen die leckertanden, of aen die, welcke sich aen meer als eenre party met goeder trouwe hebben verbonden, meynt voldoeninge te sullen geven, sijn verstandt te veel schijnt toe te schryven, en van den inborst der eeuwe onkundig te zyn. En nademael het eerste gantsch geen plaats by my hebben kan, die ik mijner geringheyt wel bewust ben, en het andere niet en kan verborgen zyn voor yemandt die eenighsins in 't licht, en onder de Menschen verkeert heeft; soo dunckt my dat ick in alle manieren reeckenschap hebbe te geven, waerom ick nu wederom voor den dag kome, en wat de toeleg, wat het doelwit van dit werck zy, het welck ick aen de Kercken van het Vaderlandt opdrage. Maer aen wie zoude ick deese reeckenschap liever geven als aen U lieden, *Eerwaerde en seer Vermaerde Mannen*? Den welcken deese forge raeckt, die de allerbequaemste zijt om over deese dingen te oordeelen, en aen welcken ick voornaemelick, naest Godt en mijn Conscientie, mijne poogingen soecke smaekkelick te maecken. Dit belijde ick voor alle dingen oprechtiglick, dat geen ongeneeslicke schryf-siekte, geen onsinige soeckinge van een ydele eer, geen spijtige nijdt of wangunstig Bloedt, geen vertoejelycke begeerte om de sweeren of wonden der Kercke wijder te maecken, geen haetelicke lust om ymandts naem te bekladden, of recht-

V R E D E R A E T.

rechtsinnigheyt een schandvleck aen te wrijven, of gevoelen te verdraejen, eyndelick geen eerloofse genegentheyt om twisten te zaejen, te vermeerderen, te doen duuren, dese penne in mijn handt gegeven heeft. Want gelijckerwijs my tot allen desen geen oorfaeck gegeven en is, alsoo sal my oock de geheele toestel deses werks, maer ter loops doorkeetcken zijnde, van dese misdaden vryspreecken. Maer het smerte my waerlick aen het herte, dat de gemoederen der vroomen beroert wierden; of door onbedachtfaeme stellingen van sommige, en ongewoone uytleggingen der Schrifture; of door achterdenkingen van andere, welke ick niet en weet, of de Voorlichtigheyt hun ingeblasen heeft, seecker niet altijd de Liefde. En nademael de Leere van het Genaede-verbondt, in het welke den sondigen mensche de manier van de herstellinge der vriendschap met Godt getoont wordt, en de verscheydene bedeeelingen van dat verbondt, een ongelukkige Twist-Appel in ons Nederlandt geworden zijn; soo dat schier alle hedensdaeghsche disputen hier toegebracht konnen werden, indien men daer uitfondert de nieuwe Leer-order om de Prophetien te verklaeren, en de stellingen der onlangs-opgekome Philosophie, die door geen goeden raedt in de Godtgeleertheyt ingedrongen zijn, soo hebbe ick geoordeelt dat ik voornamelick dese stoffe hadde uyt te kieser. Maer die ick alsoo soude aennemen te verhandelen, dat de Waerheyt, die tot noch toe in de Gemeinte is geleert en gelooft, in haer geheelheyt ongekreekt soude verblijven, en in de verweeringe van dezelve niets spijtiglick, niets bitterlick, niets tegen de wetten der Liefde soude gedaen worden. Dese reeden heeft my bewogen, dat ick niet en soude blijven hangen in bloote disputen, welke

V R E D E R A E T.

meenlick schrael, en indiense niet met eenige scherphghey, gelijk als met fout, besprengt worden, van alle bevallighey en aengenaemhey ontbloomt zyn. Maer ick hebbe de faeck van de grondt op willen beginnen; en deselve, soo veel in mijn vermogen was, ordentlick en klaerlick uitvoeren, aen duisterachtige Schriftuur-plaetsen doorgaens licht toebrenghende, de kracht der spreekwijzen des Heyligen Geelts sorgvuldighlick ondersoekende, en alles tot de oeffeninge van Geloof en Godsalighey, en Godts verheerlickinge in Christo richtende, op dat onse uytlegginge te vetter en te sappiger soude zyn. En gelyckerwijs ons niets nuttiger en soeter als dese Leer-oeffeninge geweest is, alsoo oertuygt niets kragtiger en sekerder de gemoederen, als een klaere en vreedfaeme openbaringe der waerhey, aen de consciencie: welcke met een bedaerde tredt voortgaende, met klaere en erkende waerheden beginnende, en haer stellingen door een geduurige saemenketeningh aen malkanderen schaeckelende, allengskens tot verborgener saecken leydt, en dwingt deselve niet min toe te stemmen, als die, welcke op het eerste aensien toestemminge verkrijgen; ondertusschen door een verborgene kracht daedighey in de innigheden der zielen inglijdende, en deselve in de beschouwinge van Godts wonderbaere Deugden met een verbaetheyt vastmaeckende. Noghtans was het noodsaeckelijck somtydts tot de verscheydenheden van gevoelens ter zijden uyt te treden. Alwaer ick te doen hebbe gehadt, of met openbaere wederpartijders der Gereformeerde Gemeente; voornamelijck de *Socinianen*, en der selver Metgesellen de *Remonstranten*, die de Leere van Godts verbonden door stoutte verdigtselen hebben verkracht; of met eenige *Broeders*, die eenige
Grond-

V R E D E R A E T.

Grondstellingen hebben opgevat, welke van de aengenomene en bekende soo wat afloopen, en deselve bykans de gantsche Godtgeleertheyt door verspreyden. Dat ick wederzijds opregtelick en fedighlick gehandelt hebbe, sal selfs de nijdt, gelijk ik meyne, niet durven ontkennen. Den staet des verschils hebbe ik na waerheyt opgesteld, niemant yet op sijn rekening geset, het welke hy voor het sijne niet en soude moeten erkennen: en met die bewijsredenen hebbe ik gestreden die eerst mijn consciencie hebben overwonnen; welke ick meynde, dat indiense door sijn selven niet bondigh zijn, geenige kracht fullen bekomen uyt de drift en hevigheyt van den schrijver. Insonderheyt hebbe ick geoordeelt voorsigtighlick te moeten voortgaen, als ik na het gevoelen der *Broederen* onderzoek soude doen; waer toe ick noyt met dat opset gekomen ben, op dat ick enig min geschaeft wordt, of een hardachtige spreekwijs, of een eenigfins rouwe stelling soude opvroeten, om daer den tandt in te mogen slaen. Dat mogen die geene doen die *Gregorius Nazianzenus* genoemd heeft *ἑνοφάντας τῶν ὁμιλητῶν*, dat is, *woordenverdraeijers en Kibbelaers*; ick hebbe geoordeelt beter te fullen doen, indien ick overwoeg hoe verre alle Regtsinnige over-een quaemen, en hoe onbequaeme manieren van spreucken door naukeuriger elders versagt wierden; en daer eyndelick bleef stilstaen, alwaer waerlick verscheydenheyt van gevoelens is: welke ik soude durven beloven dat minder soude schijnen, en van minder gewichte, indien de vervremdinge der gemoederen minder waere. Noghtans gae ick met geen stilswijgen voorby, of ongesoute spreekwijzen, of vremde uytleggingen, of ongerijmde stellingen. Het gebeurt

ook

V R E D E R A E T.

oock dat ick hier en daer het gevaer van sommigen ontdecke, doch sonder faemrovinge van den Leeraar, sonder een flincksche genegentheyt. Want ik belijde, dat ick het met die geene houde, welke meynen dat de Fondamenten van de Leere der Verbonden soo gelukkighlick eertijds in de Gemeyntheit geleert zijn, dat wy de nieuwe Grondt-stellingen niet van nooden hebben: in welke ik die bondigheyt, of die nuttigheyt niet en hebbe kunnen vinden, dat men soo seer soude moeten wercken om die als schragen onder de Godtgeleertheit te setten. Van soo grooten gewichte is die aenmerckinge niet aengaende die *Driederley Bedeelinghe des Genade-verbonds*, waer van de *eerste* soude zijn onder de *Belofstnisse*, in welke *louere genade* en *vryheyt* soude plaets gehad hebben, sonder *jock* of *last* der beschuldigende wet: de *andere* onder de *Wet*, alwaer begonnen soude hebben het *Oude Testament*, de *Geloozigen* selve onderwerpende aen de *Heerschappye der Engelen*, en aen de *vreesse des doodts* al haer leven lang, en eyndelick aen den *vloeck*, niet gevende ondertusschen aen de *Vaderen* de *waere en verblijvende Goederen*: de *derde* onder het *Euangelium*, wanneer de *Godsalige* van de *Heerschappye der Engelen*, en van de *vreesse des tijdelijken doodts*, en van den *vloeck* dien oock de *naukeurige onderhoudinge der Ceremonien medebraght*, hebben beginnen *vry* te zijn, en de *waere en verblijvende Goederen*, de *Besnydenisse des Herten*, de *inschryvinge der Wet* in het *Gemoedt*, de *Volle en waere Vergevinge der sonden*, den *Geest der aennoeminge tot Kinderen*, en *diergelycke eerst* hebben genoten. Dese aenmerckinge, seg ick, schijnt my van soo grooten gewichte niet te zijn, datse met

V R E D E R A E T.

met soo veel Academifche lessen, met soo veel Kerckelicke Predicatieën, met soo veel Boeckskens, soo in de Latijnsche, als Moederlicke Tael, geschreven, heeft moeten ingeprent worden; even-als of daer in de geheele kraght en pit der gantsche Godgeleerde Wijsheit bestont. Want dat dese dingen met een ongewoone klank de Ooren verveelen, op wat wijs sy oock souden mogen worden uytgelegd; en op loutere verkeerde verklaringen gegront zijn, en niet sonder eenige verdraeijinge der Schriften kunnen beweert worden, hebben wy in het werck selve getoont. Noch ruym soo gevaerlick hebbe ick geoordeelt te zijn die Meesterlicke stellingen van een andersins seer Geleert Man, in welke hy ontkent dat met *Adam* een *Werk-verbondt* opgerecht is, en nauclicks toestaat dat onder den naem van *dood* die hem, indien hy sondighde, gedreyght is, de *Lighaemelicke doot* begrepen wordt, en loochent dat aen den selven *Adam* onder voorwaerde van een volmaekte gehoorsaemheyt beloofd is een *Geestelicke* en *Hemelsche Geluksaligheyt*, hoedaenig een wy nu door Christum bekomen, en de *Lydingen Christi in Strijds-oeffeninge* en *Rijterlike* door een nieugesmede onderscheydinge verdelende, staende wil houden, dat de *laetste alleen*, of het welke om dat seggen te versachten daer somtijds bygedaen wort, *voornaemelik*, Voldoende zijn: daer van uytfluytende de benautheden welke hy in den Hof geleden heeft, en de veroordeeling die hy in de vierschaer, soo des Joodschen raedts als des Roomschen Stadthouders verdraegen heeft, en de striemen waer mede sijn Lighaem doorwondet is, en de vasthegtinge aen het vervloekte Kruys, en eyndelick de doot selfs. Over dese saeken hebbe ik vryelick en opregtelick mijn oordeel

V R E D E R A E T.

deel gefegt : gelijckerwijs het betaemt een Voorstander der rechtsinnigheyt , en een Tegenstander der nieuwsgefintheyt , met welcken eernaem het Sesde Algemeene Concilie , binnen Constantinopel vergadert , den Keyser Constantijn de Vierde vereerde , en welcke van de lieden onser ordre niet vreemt moet zyn. Ook hebbe ik dikwils die dingen geteekent die van minder belang waren , en nochtans een uitlegginge der Schrifture die ik niet bondigh en vond , of een min naukeurige bevattning scheenen te behelsen. Want dese sindelikheyt en is geensins onnut. *Anphilochius* immers wordt daarom van *Basilius* gepresen , om dat hy oordeelde dat men geen woordt , dat in saeken van Godt ergens eenig gebruyk hadde , sonder neerstigh ondersoek moest voorbygaan. Maer alles sonder scherpigheit , sonder lastering : niet op dat ik de Schryvers der saeken soude bestraffen , maer op dat ik de Leergierige soude onderrichten : gelyk my geheugt dat *Polybius* ergens geschreven heeft. En ik hoope niet dat het Geleerde en Edelmoedige Mannen , den welcken ik gaerne het selve recht over myne bedenkingen toesta , sal mishagen , indien ik van die gene , welker lof ik niet en kan bereyken , by welker veelvuldige geleertheyt ik mijne schriften niet vergelyke , welker verstandt ik beminne , in welker mondt ik vermaek neeme , over welker deugden ik my verwondere , nochtans dat niet aenneem waer in sy van een ander verstandt zyn , na die vryheyt tot welke ons de Heere geroepen heeft : op dat ik bykans deselve woorden nu gebruike ; met welke eertijds *Augustinus* betuygde sijn verschil van *Cyprianus*. Voornamelik als sy fullen hebben gesien , dat ik andere dingen , die van haar of vernuftiglik uitgevonden ,

Actione 18.

Histor. Lib.
3.

V R E D E R A E T.

vonden, of uyt de binnenste vertrekken der oorspronkelijke Taelen gelukkiglik voortgebracht, of uit de overblijffelen van de onbekende oudtheit geleerdelik opgefogt, of verftandiglik bevestigd, of klaarlik uytgelegd zijn, gaern aengenomen, en niet sonder haer uytnemende lof den Leefer aengepresen hebbe. Ook sullen sy bevinden, dat ik die dingen, die ik meynde van haar wel gezegt te zijn, maar van andere wat onbescheydentlik overgehaalt te wesen, vrymoediglik somtydts verdedige, en van het opgedrukte brandtmerk van ongerymtheit en nieuwigheyt suyvere, en dat soo dikwils en soo sorgvuldiglik, dat veele buyten twijfel sullen meynen dat ik daer in al te ver gegaen hebbe. Nochtans kan ik van mijn gemoedt voor als noch niet verwerven, dat ik over dese vrypostige oprechtigheyt berouw soude hebben. Want hoe soude die gene anders kunnen doen, die in geen partyfchap ingewikkelt, noch aen geen Menschelike naem ten slaeve geworden is; en noch sijne noch anderer Hertstogten opvolgende, alleen aen de Waerheyt den eedt gedaen heeft; en niet en vraegt *van wien* yet gesegt wordt, maer *watter* gesegt wordt? Die de vrede van Jerusalem bemint, wil liever dat de verschillen bygelegd als vermenigtvuldigt zijn: en sal met blijdschap vernemen dat die dingen onschaedelik zijn, of ook nuttig, die van andere uyt nydt tot een stoffe van twistinge gemaect worden. Met regt mishaeft wel allen verftandigen die dertelheyt der vernuften die ten hedigen dage in swangh gaet; welke die dingen, die wyffeliek zyn gevonden, en al tijdt hebben behaegt, ligtveerdiglik omstoot en eerst aengetaft hebbende de Leerstücken der Waerheyt, daer op hovaerdiglik doorbreekt tot een stoute; doch dik-

V R E D E R A E T:

wils belagchelijke uytlegginge der verborgene voorseggingen, ook die dingen onder het getal der voorseggingen bespottelijk trekkende, welke niet dan leerstukken van het gemeene gelove of heyligheydt behelsen: door welke Leer-ordre de Gemeine Saek en onse heylige Studie niet weynigh onteert worden. En het is waerlik niet te verwonderen, indien de al te voorbaerige yver van sommige die dertelheyd, gelijke verdient, of misschien wat vinniger, komt af te roffen. Maer nochtans isser maet in de saeken te houden: en ik kan ook de driften van die gene niet prijzen, die alse van onse verschillen redeneeren, niet alleen by tien, maer by honderden de verschil-stukken op-tellen, met een al te groote felheydt somtijds woedende selfstegen onnossele dingen. Of dese manier van disputeren tot bevordering der heylsaeme Wijsheyd, en opbouwinge der Zielen seer dienstig zy, sal ik nu niet seggen; dit weet ick, datmen soo doende oorzaak van blijdschap geeft aen de vyanden der Gemeynthe, die stilswijgende in haer boesem fullen verheught zijn, om dat wy niet weyniger, en, indiense geschat worden na de heethoofdigheyd der twistende partyen, niet veel ligter verschillen onder malanderen hebben als met haer. En ook waerlick niet stilswijgende. Want sy en fullen noit ophouden, zy en houden niet op ons dese schande voor te werpen: welke, ô smert! ligtelicker konnen geseyt als wederlegt worden. Ohoe veel beter en heyliger soude het zyn, alle arbeydt en forghvuldigheidt te besteeden aen het verminderen, byleggen, en, soo het geschieden konde, wegemen der verschillen! Breyght daer toe, *Eerwaerde en seer Vermaerde Mannen*, uwe raedtflagen en naertigheden te saemen. Dit verwagten van U lieden alle
Godt-

V R E D E R A E T.

Godtsalige, welcke suchten over de verbreeckinge Josephs; desgelijcks de Gemeeynten, die U lieder forge zyn toebetrouwt; ja Jesus selve de Koning van Waerheydt en van Vreede te saemen; Dit biddense, smeekense, versoeckense van U lieden. Indien 'erdan eenige vertroosting is in Christo, indien 'er eenige troost is der liefde, indien 'er eenige gemeynschap is des Geests, indien 'er eenige innerlicke bewegingen en ontfermingen zijn, zoo vervult mijne, vervult aller Heyligen, vervult des Heeren Jesu blijdschap, dat gy mooght eens gesint zijn, deselve liefde hebbende, van een gemoedt en van een gevoelen zijnde. Genoeg heeft men sijn toegegeven in kijvagien, aghterklappingen; genoeg in Broederlicke oorlogen, die ik voor seeker houde dat van geen Zege-praelingen gevolgt fullen worden; genoeg in inwendige verdeeltheden, waer door wy malkanderen verteeren; genoeg en meer als genoeg in het opvolgen van eygen driften. De partyschappen, lust tot factien, naemen van scheuringen, moesten in eeuwigheydt van hier wijken. Met een spongie moesten uytgewischt worden de Twistige, Scherpagtige, Bittere Schriften, welcker blaespypen *de vueren van vlamspuwende verschillen wederom levendigh maecken en vernieuwen.* Indien men ja over deese verschil-stucken yetwes moet schrijven, soo laet ons alle verkeerde bewegingen verre doen vertrecken, als zynde hinder-paelen van die geene die ondersoecken, en beletzels van die gene die oordeelen: laet ons met redenen stryden, niet met scheldwoorden. De suivere stroomen der Godtgeleertheydt, die alleen uyt de spring-ader der Heylige schrifture af te leyden zyn, moeten met geen slijk van oude, of van nieuwe Philosophie bevuyt worden.

*Honorius
in Episto-
la ad Ser-
gium, qua
existat A-
ctio 3
Synodi Oec-
umen. 5.*

V R E D E R A E T.

Dat men sich onthoude van harde en ongebruyckelicke
 spreek-wijsen, van rouwe en lichtvaerdige stellingen,
1 Tim. 6. 4. uyt welke komt nijdt, twist, lasteringen, quade nadenc-
kingen. Dat de Heylige Boecken der beyde Testamen-
 ten wel van alle, maer met een Heylige schroom en bee-
 vinge gehandelt worden. Niemant neem behaegen in
 sijn nieuwe uytleggingen, of verdigtfelen, om die oor-
 faeck, om dat hy meynt datse onlanghs eerst gevonden
 en den voorigen Leeraeren onbekent zijn. Indien iemand
 meynt dat hy wat beters en bondigers gevonden heeft
 als de aengenomene dingen, laet die dat sediglick te ber-
 de brengen, sonder kleynagtinge der Broederen, sonder
 vermetelheydt van het staende te houden en te bepae-
 len, onderwerpende sijn gedaghten aen de toets der Ge-
 leerden, en aen het oordeel der Gemeynthe, niet terstont
 die dingen den Volcke instampende tot verdeeling der
 gemoederen, die niet opdringende aen de onvoorsigtige
 jeugt, welke onbequaem is om over soo groote saecken
 te oordeelen. Niemant moet oock dat gene dat met de
 beteeckenisse der woorden, en met de spreekwijs der
 Schrifture, en met de Regelmaete des Geloofs, en met
 de omstandigheden van den text over-een-komt, alleen
 om sijn nieuwigheydt verwerpen. Niet qualick seght
Cajetanus, daerom van onsen *Chamierus* gepreesen: *In-*
dien 'er somtijds voorkomt een nieuwe sin die met den
text over een-stemt, hoewelse van den stroom der Hey-
lige Leeraeren vremdt is, dat sich de Leeser schicke
om een bescheyden Richter te zijn. En wederom. Nie-
 mant versoeje een Nieuwen sin der Heilige Schrif-
 ture, daerom datse van de oude Leeraeren verschilt;
 want Godt heeft de uytlegginge der Heylige Schrif-
 ture aen de meyningen der oude Leeraeren niet ge-
 bonden.

Initio
Comm.
in Gen. Pan-
strat. Cast.
Lb. 16.
C. 11.

V R E D E R A E T.

bonden. Dat men oock de verborgentheden der Propheeten onderfoecke: maer eerbiediglick, sonder draejinge der Woorden Godts, sonder schendinge van die staeket-tingh, waer mede Godt ons menschjes van het beschouwen sijner verborgentheden, die naulix anders als door de uytkomst sig verklaren, afgeweert heeft, op dat de onderfoeker der Majesteyt niet verplettert worde van de heerlickheyt. Niemandt verbinde de Vrije Conscientien der Gelovigen door de aensienelickheyt van eenige menschelicke Naam; maar gelijckerwijs eertijds *Clemens Romanus* gebodt, *men haele de sin der Waerheyt uyt de Schriften selve*: men sta, men valle, in het stuck van Godtsdienst, op haer uyt spraek alleen: men beslegte uyt haer alle verschillen, *altijdt in 't midden leggende de Heylige en Onbesmette Euangelien onses Heeren Christi*, het welcke in de Godvrugtige Concilien der Ouden plaght te geschieden. Dat niemandt nochtans onder dit voorwendfel de formulieren van eenigheyd, welcke uyt Godts Woordt genomen, en met de Schrifture over eendraegende, banden van Kerckelicke eenigheyt, kenteekenen van Rechtsinnigheyd, fluyt-boomen tegen ketteryen, dwangh-tralien van dertele verstanden zijn, moedtwillichlick wederstreve; even-als offe overblijffelen van den Babylonischen tooren waren, waer mede de menschen door een menschelick, en niet-goet-te-keuren raedslot, soudē gedrongen worden om in den Godsdienst het selve te gevoelen en te spreken. Dat niemandt sich uyt de Nieuwer Leeraeren eenigen Leydsman stelle wiens voorgeschrevene lessen alle te saemen hy als Hemelsche Godspraeken soude aennemē, en verdedigen, in welken ons quansuys herbooren soude zijn *de Leeraer en Leyd-starre der geheele Wereldt*, gelijck de Oude *Basilus*

Concil.
Chalced.
Act. 1. c.
Sexto. Ge-
cum. Act.

1.

V R E D E R A E T.

filius roemden: en by wiens grootheydt alle anderen soo weynig souden mogen halen dat men deselve als kinderen en dwergen soude uytjouwen: Die nochtans selve mislichien soude betuyght hebben, *dat hy voor geen Vinder van een nieuwe Leer-ordre in de Godtgeleertheit, en alsoo voor geen Hoofd van een Sette wilde gehouden worden.* Niemandt in tegendeel hebbe van den selve soo groten af-keer, even-als-of 'er van hem niets dat waer en goedt, en nuttig is tot verstandt der Schrifture, soude kunnen voortkomen. Want in niemandt heeft Godt een Godtvrugtig gemoedt gegeven om de Schriften dag en nacht te overdencken, aen welcken hy met eenen niet en soude openbaeren de schatten van sijn suyvere wijsheydt: Laet ons de goederen van onsen Hemelschen Vader in een yegelik hoogagten, en roemen, over deselve met de Gemeyntheit ons verblijden, en die elck voor ons hoeft tot ons heyl gebruyken. Men moet niemandt die sijn rechtsinnig gevoelen doorgaens met duydelicke woorden verklaert, als een groote misdaet toerekenen, of een oneffen woord, of hardagtige spreekwijs, die hem buyten opset ontvallen zijn: *Want in de syllaben schuyt geen vergift: niet in het geluyt, maer in de sin is de Waerheyt gelegen: niet in de klanck des lichts, maer in de kracht der betekende saecken is de Godtsaligheyt.* Daer nochtans moeten wy ons toe setten, dat we alle soo naukeuriglik spreken als 't mogelijk is, en dat we die dingen die of van onse Vrienden, of van ons selve onvoorsigtiglik gesegt zijn, niet en verdedigen, en niet quaelick nemen datse van andere berispt worden; maer dat wijse liever laeten vaeren, doorhalen, verbeteren, dewijle de edelmoedigheyt sulks raedt, de Waerheyd sulks gebiedt, de Liefde sulks afvordert. en alle goede het selve prijsen: het welke en eertijds, en in deese

Hieronym.
Epist. 57.
Nazianze.
Basii. contr.
Eunom. 2.

V R E D E R A E T.

deefe eeuwē, grootē Mannen, niet sonder haer grooten lof, gedaan hebben. Men teeckene niemandt der Broederen met een brandt-merck van Ketterye, om dat geene dat men geloofst uyt sijn woorden te volgen, als hy dat gevolg niet toestaet, en dat gene datter volgt verfoeyt. Laet elx bondige Geleertheyt, en tot Christelicke Heyligheyt geschickte zeden, en vreedsaeme inborst, en wel naerstige, maer oock op-roer en geraes mijdende ampts-betragtinge, hem meer gunste baeren, als een menigmaal onverstandige hitte van een opsiedenden yver, en onbesuyftheidt van een twist-gierigh gemoedt, waar door, hoe seer men oock de saecke Godts soude mogen voorwenden, gemeenlik eygen eer en voordeel gesogt word. Men moet den geleerden eenige vryigheit toestaan in het uytleggen van Schriftuur-plaetsen, in het uytkiezen van bewijsredenen voor de gemeene waerheydt, in het gebruyck van spreek-wijsen en uytdruckingen, in het beslegten van vraegstucken daermen behoudens de grondt-waerheyd ja en neen op kan seggen, (want in deese duyfsternisse der menschelicke verstanden heeft men niet te verwachten datse alle in alles het selve spreekken en gevoelen) maer een Vryigheidt die binnen de paelen van Zedigheidt, Voorfigtigheidt, en Liefde, beslooten zy, op datse in geen dertelheydt en veraerde, en ons Zion in geen Babel verandere. Dit zijn mijn Begeerten, Wenschen, Raedtgevingen, Welcke ik, *Eerwaerde en seer Vermaerde Mannen*, U lieder Voorfigtigheidt, Getrouwigheidt en Godtsaligheidt voordrage: gelijk ick U lieden, en Uwen Heyligen Arbeydt be-
* * *
veele

V R E D E R A E T.

voete der genade des Grooten Góds ende onses Sa-
lighmaeckers Jesu Christi; die U lieden volmaecke
tot allen goeden wercke, op dat gy sijnen wille
moogt doen, werckende in U het gene voor hem
welbehaeglick is; en salige U lieden eyndelick, na
dat gy den goeden strijdt des Geloofs gelukkiglick
sult hebben volstreden, met de onverwelkelicke
Kroone der Heerlickheyt. Alsoo wenscht,

EERWAERDE ENDE
SEER VERMAERDE
MANNEN,

U lieder Mede-arbeyder en
Mededienaar in den Heere,

H. W I T S.

De vertaelder aen den Goedgunstigen Leser.

Vel mocht Paulus seggen, dat wy alle, in dese staet van onvolmaecktheit, maar ten dele kennen, en ten dele profeteren. Wes-halven ook elk, die sijn harte op de Hemelsche wijsheit geset heeft, en daer na meer als na verbor-gen schatten graeft, in een bescheidener, netter, en uytgestreckter kennisse der selve, onder Godts segen, sat toenemen: en dan gewillig, ja met blijdschap, en danckbaarheid aen Godt, verbeteren het geen hy te vo-ren soo wel niet gevat en had. Dit heeft de schryver deses wercks aen sijn self ondervonden. De geduurige overdenckinge der Heyliger Schriften, het dagelix les-sen van voortreffelicke Godsgeleerden, en andere leer-oeffeningen, waer toe hy amptshalven verbonden is, hebben hem aenleydinge gegeven om sommige dingen dieper in te sien, duidelicker te verklaren, en som-wylen met sinrycker, somwylen oock met sachter uit-druckinge voor te stellen, als voor heen geschiet was. Dit heeft hy de werelt doen blycken in de derde La-tijnsche druck van dit boeck, die in den jare 1694 is uitgekomen. Waer in hy sommige dingen verbetert, eenige uytvoeriglicker verhandelt, ettelicke oock tegen de berispiers verdedigt heeft, allesins de waerheyt in vrede betrachtende. Met die laetste Latijnsche druk is dese Nederduytsche oversettinge vergeleken; en na de selve verandert en verbetert, oock in verscheyde plaet-sen, ten aensien van de spreekwijzen, opgehelderd, versachtet, en verstaenlicker gemaect, en uyt hoofde van allen desen is dese druck merckelick te verkieesen boven de eerste. Dit dacht ick, Goedwillige Lezer, dat u niet ondienstig was te weteen. Vaer wel, en lees met oordeel tot uw voordeel.

*** 2

De

De Drukker aan den Godvruchtigen Lezer.

DE tweede druk van dit boek al voor eenigen tyd uitverkogt zynde zoo hebbe al lang gewenscht gehad dit boek voor de derde maal te mogen drukken, ten einde myn Landsgenoten eenigen tyd van dit Godtvruchtige en wel doorwrochte werk ontryfd zynde het zelve tot haar genoegen weder mochten bekoomen: maar eer ik dit werk ter drukpers overgave, zoo vond ik goed, om het exemplaar waar na het stond gedrukt te worden eerst na te lezen, om de misflagen, die soo in den Text als in de aangehaalde Schriftuurplaatzen mogten ingesloopen zyn, uyt dezen druk te weeren; 'k Heb ook bevonden, dat deze myne moeyte niet te vergeefs is geweest, alzoo in de tweede druk niet alleen veele letter-fauten, verkeerde Kapittels voor de aangehaalde Schiftuurplaatzen gezet, maar gantsche regels en woorden gevonden heb, die, of niet op zyn behoorlyke plaats, of zoo gezet stonden, datze byna onverstaanbaar waaren; dat zomtyds den zin geheel, en te met voor een gedeelte verduysterde: om uit veele maar een staaltje te toonen, dat het geene ik hier zegge waerheyd is, zoo ziet eens na in de tweede druk pag. 603. 604. 607. 608. daar zult gy gantsche regels vinden die op de eene pagina in plaats van de andere gezet zyn. De Opdragt voor de tweede druk door den Autheur Zalt. aan de Vrouw van Roosendaal &c. gedaan, oordeelde voor deze derde druk te voegen (als aan den Lezer geen nuttigheid gevende) onnodig: dit voor af te zeggen dagte ik myn pligt te zyn: voorts wensche dat dit Godvruchtige en wel doorwrochte werk den Lezer mag strekken tot dat einde waar toe de Schryver het geschreven heeft. Vaar wel.

VAN

VAN DE
 B E D E E L I N G E
 D E R
 V E R B O N D E N G O D S.
 E E R S T E B O E C K.

E E R S T E H O O F T S T U C K.

Van de Verbonden Gods in 't gemeen.

I. **D**ie geene die handelen sal van de gelegentheit der Verbonden Gods waer door den mensche op gewisse en Gode en het redeliche schep- len sal van sel betameliche voorzwaerden de ewige sa- de verbon- digheyt toegesegt wort / moet voor al besorgen den Gods, dat hy supberlick en hepliglick de hemeliche Gods spzaecken behandle, ende niets ligber- heyliglick diglick / niets wyt eppen dyft / daer onder men- en suyver- ge / 't welk hy niet ten hoogsten verseeckert ge- lick doen.

begrepen te wesen in die boecken / die ons de tafelen deser verbonden leveren. Want indien Zaleucus de twisfigierige wtleppers sijner Wetten deese voorzwaerde voorschreef / datse beyde met stroppen om den hals de sin des Wetgevers verclaeren souden voor den Raed van hondert mannen; ende dat die geene van haer, die geoordeelt soude worden de sin van de wet verkeerdlick te verdraegen, in tegenwoordigheyt van die hondert mannen met de strop sijn leven soude eyndigen, na het getuygenisse van die Staarkundige Polybius, in het sevende Hoofstuck van het Twaelfde Book sijner geschiedemissen:

Indien de Joden ende de Samaritanen, in Egypten ober den Tempel
 twiffende / onder dit beding gedwongen zijn by den Koning en sijne
 Hofelingen haer saech te bepleeten / dat de sprekers van die party,
 welcke quam onder te liggen, met de doot souden gelraest worden,
 gelijk Josephus schrijft in sijn Joodsche Outheden. xii. Boeck. viii.
 Hoofstuck. Secker grooter gevaer / ende schyckeliker ondergang
 hangt dien ober het hoof / die doo; ren ligtvaerdige verdraesinge de
 verborgheden der Goddelicke verbonden verkeert: dewijse de
 Heere segt; Soo wie een van dese minste geboden sal ontbonden, ende
 de meniche alsoo sal geleert hebben, die sal de minste genaemt wor-
 den in 't Koninkrike der Hemelen, Matth. 5: 19. Daerom beginne
 ick dit werck sonder een heylige schyck / biddende Godt / dat ick
 alle eensydigheyt afgeleert hebbe / my gezaege als een leersaem
 leerling der heyliger Schryften / ende mijne Broederen mededeel-
 sedigheyt 't geene ick meyne daer upt geleert te hebben: of misschien
 deese mijnen arbeydt mogt dienen tot verminderinge der oneenighe-
 den / ende tot ophelderinge der waerheyt / die ons dierbaerder moet
 wesen als eenige sake ter werelt.

Oorspronk
 van het
 woort

ברית

II. Om datmen doo; de woorden / voornamelick dier taelen in
 welke het Gode gelieft heeft sijne verborgheden den menschen te
 openbaeren / gelukkigigk geraecht tot kennisse der saechen; sal het de
 pijn waert zijn / dat wy de kragt van het Hebreesche woord *Berith*,
 ende van het Grieksche woord *διαθηκη* nauwkeurigh ondersoecken.
 Eerst is de oorspronck, ende dan de dubbelinnigheyt van het Hebreu-
 sche woord aen te wijsen. Aengaende het eerste komen de geleerde
 niet ober een. Sommige haelen het van het woort-woordt bara,
 waer van daen komt het werck-woordt beera, 't welck beteeckent
 doorsnijden, om dat eerstijds de Verbonden / gelijk wy terstont seg-
 gen sullen / doo; een sijdinge van dierem gewoonlick plagten beve-
 sigt te worden. Het soude oock van het selve woort-woordt is en
 heel andere beteeckenisse konnen oorspronckelick zijn. Want ge-
 lykewijse barā eppentlick beteeckent scheppen, alsoo beteeckent het
 (by wege van gelicknisse) ordinéren, 't welck de Grieken noemten
διατάξαι: waer doo; het geschied is dat de Gyzelsche Joden het
 woortt kazein, eppentlick scheppen beteeckenende / in deselve betee-
 kenisse gebuyske hebben. Immers in desen sin noemt Petrus de
 magt / die van menschen ende tot menschelicke saechen gestelt is /
αὐθεντία *αὐτοῦ*; een menschelicke Scheppinge, dat is / ordeninge
 1 Petr. 3: 13. 't Welck wy meenen geleerdelick aengemerckt te zijn
 van den doozigtigen De Groot, in sijn Aenteekeningen ober het
 opschryft des Nieuwen Testaments. Andere willen liever dat het
 sijnen oorspronck heeft van het woortt barah, 't welck onder andere
 beteeckende verkiezen. Want in een Verbondt / voornamelick van
 vrientschap / is een verkiefsinge van persoonen, tusschen welke / van
 sacken,

saecten, over welke / ende van voorwaerden, op welke / een ber-
dijag aangegaen word. En dit is geen onbequaame aenmerkinge.

III. Doch in meer als eene beteckeninge word het woord Berith Dubbelsin-
nigheit van
het selve
woordt. in de *Hebr.* Schryfture genomen. Altemet word het oneygentlick, al-
temet eygentlick, gebuycht. Oneygentlick beteekent het deese
naevolgende dingen. Voor eerst; een onveranderlike instelling, over
wat sach het selve oock soude mogen zijn. In desen sin verhaelt God
sijn Verbondt van den dag ende zijn Verbond van den nacht *Jer.* 33:20.
Dat is / die vaste instellinge van de geduyrige wisselbeurtighcyt van
de dag en de nacht / welck *Cap.* 31:36. een odening genoemt wordt
(in 't *Hebr.* *pr.*) dat is / een afgelynde of bepaelde instellinge,
daer niets moct worden bygedaen / nog afgenomen. In deese be-
teekeninge wordt ingesloten de beduydenisse van een Testament, of
uytterste ende onherwoepelike wille. Op hoedanigen wyse God
sepde / *Num.* 18:19. Alle het offeren der heylige dingen hebb' ick u
gegeven, en uwen soonen, en uwen dogteren met u, tot eene
eeuwige insettinge: 't sal een eeuwig sout-verbondt zijn. Welcke
aenmerkinge nuttig is om volkomener te verstaen de natuere van het
Genade-verbondt / dat ons d' *Apostel* vooyset onder de gelyckenisse
van een Testament, welckers uyvoeringe hangt aan de doot van
den *Testament*-maectet / *Heb.* 9:15, 16, 17. Tot welke gedagte soo
het *Hebr.* Berith als het *Griekische* *διαθηκη* ons kan leyden.
Ten tweeden, beduyt het oock een gewisse en bestendige belofte, of
schoon die niet wederijsdich en is. *Exod.* 34:10. Siet, ick maecke een
Verbondt, voor u gansche volck sal ick wonderen doen. *Jer.* 59:21.
Dit is myn verbondt met haer, mijn geest sal van haar niet wijcken.
Ten derden, beteekent het oock een gebodt; ende een verbondt
maecken is gebieden. *Jer.* 34:13, 14. Ick hebbe een verbondt ge-
maectt met uwe Vadersen, seggende: Ten eynde van seven jaeren sult
gy laeten gaen, een yegelick sijnen broeder. Hier uyt blykt in hoedan-
igen sin de Tien Geboden genoemt konnen worden Gods Verbond.
Maer eygentlick beteekent het een onderlinge overeenkomste over
eenige saeck. Soodaenig een Verbondt is 'er geweest tusschen Abra-
ham en Mamre met Escol en Aner, welke genoemt worden Abrahams
Bondtgenoten *Gen.* 14:13. Desgelyc tusschen Isaac en Abimelech,
Gen. 26:28, 29. Als mede tusschen Jonathan en David, *1 Sam.* 18:2.
Van soodaenigen slag is oock het Verbondt tusschen God ende den
mensche / van 't welck wy nu sullen handelen.

IV. Het *Griekische* woord *διαθηκη* is niet min van beclerley De betee-
kenissen
van het
woord
διαθηκη. beteckeninge. 't Welck / soo in het eenvoudige als in het veelvoudige
getal gestelt zynde / siet dichtsels een Testament beteekent: gelycker-
wijs *Ind.* *in* *Commentariis* *Linguae* *Graecae*. En in soodaenigen sin wordt
het van den *Apostel* gebuycht. *Heb.* 9:15. Altemet beteekent het oock

ookh een Wet die tot een regel des levens gegeven is. Want de nabolgers van Orpheus en van Pythagoras, noemden de levens-regelen aen hare leerlingen voorgeschieden *διαιτας*, gelijk De Groot aenteekent. Menigmaal betrekend het oock een belofte ende verdrag: waerom het van Hesychius uytgelegd wordt als een *συμμορία*, beswooren bondgenootschap. Een van dese beteekenissen is 'er / die ons in het vervolg des wercks niet en sal te passe komen.

Een verbondt maeken wordt by de Hebreëen genoemd een verbondt snijden, en heeft sulcx sijn naem van het doorsnyden der beesten.

V. Een verbondt maecken noemen de Hebreëen een verbondt snyden (*קָרַבְתָּ*), gelijckerwijs oock de Grieken en Latijnen seggen / *serire*, *icere*, *peratere foedus*, dat is / een verbondt slaen. 't Welck buyten twijffel sijn oorspronck heeft van het oude gebruik van beesten te slagten tot bevestiging van Verbonden. Van welck oud gebruik wy waerschappen sien / Gen. 15: 9, 10. Het sy het selve toen alder eerst van Godt geboden is / het sy het selve van de gewoonte der volchieren ontleendt is. Naedzuchlick is 't geene Polybius van de Cynathensen verhaelt: In sijn vierde Boeck, pag. 398. *Ἐπὶ τῶν σφαιρίων τῶν ἄρκου καὶ τῶν πρῶτων ἰδιόθεν ἀλλήλοις*. Over geslagte offerhanden doen sy malcanderen den eedt van getrouwicheyt. Welche spreek-wijs seer ober een komt met die / welke Godt gebuyckt *Ps. 50: 5. קָרַבְתָּ קָרַבְתָּ*.

Die myn verbondt maecke met offerhande. 't Welck uyt het Hebreëus van woort tot woort in gedzongen Heerlandsch soude konnen vertaelt worden; Die myn verbondt snijden ober offerhande. Sy plagten oock tusschen de verdeelde stucken van de doozsieden offerhanden dooz te gaen / Jer. 34: 18. Die meer van dit gebruik wil weten / die soecke het by *Grotius over Matth. 26: 28.* en *Bochartus in Hierozoico, Lib. 2. cap. 33. pag. 325.* *Ontveni Theolog. Lib. 3. cap. 1. p. 156.* Het is oock gebuyckelick geweest / dat de obereenkomsten en verdrag-maekingen met het houden van statelicke gastmalen wierden bevestigd. Waer van ons voorszelden in de Schryftuere voorszomen. Alsoo wort gesegt van Isaac, dat hy met Abimelech een verbondt gemaakt hebbeende een maeltijt bereydt / en met hem en de sijne gegeten heeft. Gen. 26: 30. Desgelijck heeft Jacob sijn soone gedaen / na dat hy een verbondt met Laban gemaakt hadde. Gen. 31: 54. Van gelijken gastmael / by gelegentheyt van een verbondt-maeking ge houden / wordt meldinge gemacht. 2 Sam. 3: 20. Alwaer verhaelt wort het gastmael het welke David den Abner en deszelfs metgesellen aangeregt heeft / welke waeren gekomen om met hem uyt naeme des volks een verbondt te maecken. Dat het selve by den Hebreëen oock gebuyckelick geweest is / toont de seer geleerde *Stuckius in Antiquitatibus Convivalibus Lib. 1. Cap. 40.*

Debeteeknisse van deese gewoonten.

VI. Deese gewoonten waeren niet sonder beduydenisse. De doorsnijdinge der beesten beteekende / dat die gene / die sig aen inepneedt en verbondtzeuch schuldigh maachte / alsoo dooz de wraecke Godds soude in stucken gesneden worden. Hier op siet 't geen de Heere segt

segt Jer. 34: 18, 19, 20. Ick sal de mannen overgeven, die mijn verbon- *illis legibus*
 it hebben overgetreden, die niet bevestigd en hebben de woorden *populus Ro-*
 des verbonds, dat sy voor mijn aengesigte gemaect hadden; met het *manus*
 kalf, dat sy in twee hadden gehouwen, en waeren tusschen sijne *prior non*
 stukken doorgaen. Ick salse overgeven in de hand haeren vyanden, *deficit: si*
 en haere doode lighaemen sullen den gevogelte des hemels tot spyte *prior dese-*
 zyn. Dergelyck hier mede 1 Sam. 11: 7. Een oudt Formulier der *cerit, publi-*
 Bloeken/ die de Verbondmaecker uitsprach over den verbondzee- *co consilio,*
 ker/ is te vinden by Livius in sijn eerste Boek. Het Roomsche volck *dolo malo,*
 sal't eerste niet zyn om van dit verdrag afte wijcken: soo het eerst komt *tu illo die,*
 af te wijcken, niet goed vinden van de Staet, door sijnot bedrog, soo *Jupiter, po-*
 staatgy, δ Jupiter, op dien dag het Roomsche volck alsoo gelijk als ik *pulum Ro-*
 heden dit swijn sal slaen: en slaet het soo veel meerder als gy mag- *manum sic*
 tiger en verinogender zyt. Als de bondgenoten door het midden der *ferio, ut ego*
 doorsneden deelen henen gingen, soo wierdt beteekent datse in een *hunc por-*
 seer nauwe bandt van Godsdiens en eedtwearinge waeren ingeslo- *cum hodie*
 ten/ en nu tot een lighaemtsaemengegroeidt/ gelyck Vatablus aenge- *feriam;*
 teekendt heeft over Gen. 15: 10. De maeltijden, die op den tyd der *tantoque*
 verbondmaechinge gehouden wierden/ waeren teekenen van op- *magis feri-*
 regte en duersaeme vriendschap. *to, quanto*
magis potes
pollesque.

VII. Als Godt in de plegtelicheden sijner verbonden met de *Deeie be-*
 menschen gewiltd heeft datse deese of diergelycke gewoonte souden *teekenisse*
 gebruycken/ soo was haer beteckenisse veel rijpmer. Die gena *is seer*
 die over het offer met Godt een verbondt maachten/ onderwierpen *breedt ge-*
 sig niet alleen de straffe/ indien sy godlooslich van Godt af wijckende *weest,*
 sijn Verbondt versmaeddten; maer Godt betreffende oock daerdoor/ *wanneer*
 dat alle de vastigheyt van het genaede-verbondt in Christi slagtinge *Godt in*
 gegronddt was/ en dat Christi lighaem en ziel eens van malkanderen *sijn ver-*
 souden woerden gescheurt. In hem zyn alle beloften Gods Ja en Amen *bonden*
 2 Cor. 1: 20. Sijn bloedt is het bloedt des verbonds. Matth. 26: 28. *met de*
 op een veel uitiemender wijse/ als dat waer mede Moses soo den *menschen*
 Altaer als het Dolck besrengde. Exod. 24: 8. Die heylige maeltj- *gewiltd*
 den waer mede de bondgenoten booz het aengesigte van den Heere *heeft datse*
 onthaeldt wierden/ insunderheyt die maeltijd die de Heere Jesus on- *deese uyt-*
 der den Pieuwen Testament ingestelt heeft/ versegelen op het aller- *terlickhe-*
 kragtigste die innige gem. pnschap tusschen Christus en de Gelovige. *den sou-*
den ge-
bruycken.

VIII. Geleerde mannen zyn'er die uyt dese Ceremonien haeken *Wat een*
 de verklaringe hier spreck-wijs/ welke staet Ruut. 18: 19. en *sout-ver-*
 2 Chron. 13: 5. van een sout-verbondt, dat is/ van een verbond van *bond zy-*
 vriendschap/ 't welck bestendig ende geduyrig is. 't Welck al- *soo schijnt*
 soo schijnt genoemt te zyn, om dat sout in de offerhanden plagt ge- *te worden,*
 bruyckt te worden, als of hy seyde, een verbondt gemaect, met al *als of hy*
 die selve Ceremonien die in een verbondtmaechinge plagten gebruykt *seyde, een*
 te worden: segt de seer beroemde Rivet in Gen. Exerc. 136. Ten 3^{en} *te worden*